

перетворення католицтва та п'ятидесятництва на глобальні транснаціональні культури; євангельський вибух в країнах Африки, Азії та Латинської Америки; відродження релігії за «залізною завісою»; спроби релігійних общин лобювати свої права та інтереси на законодавчому рівні. Відтак за останні сто років збільшилася кількість мусульман; відбулося превалювання на Африканському континенті мусульманської (північ) та християнської (південь) релігій, вибух фундаменталістського і консервативного протестантизму; зростання інтересу до релігії в Китаї попри обмеження релігійних свобод офіційною владою (нині Китай – найбільша буддистська спільнота, швидко зростаючі католицькі й протестантські конгрегації, активні даосистські громади); бурхливий розвиток новітніх релігійних рухів; повернення до ортодоксального юдаїзму великої кількості євреїв; початок формування «чистого», глобального буддизму, який підноситься над географічними та етнічними кордонами; значне збільшення кількості агностиків та атеїстів.

Одним із найважливіших явищ на релігійній арені кінця ХХ – початку ХХІ ст. є багатоманіття релігій в умовах глобалізації. Як стверджує український релігієзнавець В. Сленський: «Нові (або порівняно нові) глобальні релігійні культури з'являються поряд із старими, проте не замінюють їх повністю... Замість формування в глобалізованому світі єдиної релігії, ми стаємо свідками мало не повсюдного «повстання» релігій, що виявляють більшу чи меншу нетерпимість одна до одної. Релігія відходить з «гетто приватизації», а глобалізація релігії не тільки не скасовує зумовлених нею демаркаційних ліній, а й зміцнює їх» [4, с. 75-76].

Відтак аналіз окремих тенденцій в релігійних сферах, показує, що у сучасному світі відбуваються важливі зміни різних вимірів релігійних практик, поведінки з однієї сторони, а з іншої – масштабні трансформації цивілізаційних структур, а також місця релігії в них. Поряд з розвитком модерних форм релігійного життя можливе й відродження давніх форм культу. Майбутнє релігійних інститутів залежатиме від їх здатності поєднати традиційність з відкритістю до нового.

Джерела та література

1. Berger, Peter L. The desecularization of the world : resurgent religion and world politics / P. Berger. – Grand Rapids, Mich. : W.B. Eerdmans Pub. Co., 1999. – 135. p.
2. Бродель Ф. Грамматика цивилизаций / Ф. Бродель. – М.: Весь мир, 2008. – 552 с.
3. Эйзенштадт Ш. Новые религиозные костелляции в структурах современной глобализации и цивилизационная трансформация / Ш. Эйзенштадт // Государство религия церковь в России и за рубежом. - № 1[30]. – 2012. – Издательский дом «Дело». – Москва, 2012. – С. 33-56, с. 34
4. Сленський В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ століття / В. Сленський. – Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2013. – 504
5. Узланер Д. От секулярной современности к «множественным»: социальная теория о соотношении религии и современности // Государство религия церковь в России и за рубежом. – № 1[30]. – 2012. – Издательский дом «Дело». – Москва, 2012. –С. 9-32, с. 15-16 р.

УДК 28+392.544

Т. Шамсутдинова-Лебедюк

БАГАТОЖЕНСТВО ТА ІСЛАМ

Стаття присвячена розкриттю питання багатоженства в ісламі як специфічної особливості мусульманського шлюбу. Особлива увага приділяється аналізу позицій традиціоналістів і модерністів з даної проблеми.

Ключові слова: іслам, чоловік, жінка, мусульманський шлюб, багатоженство, кісм.

The article is devoted to the issue of polygamy in Islam as the specific features of Islamic marriage. Particular attention is paid to the analysis of traditionalists and modernists position on this issue.

Key words: islam, man, woman, muslim marriage, polygamy, cism.

Однією із найактуальніших тем із законів ісламу є дозвіл багатоженства. Багатоженство (полігамія) – це специфічна особливість мусульманського шлюбу, що була досить поширеним явищем у минулі часи й продовжує в обмежених масштабах існувати сьогодні. Тому воно стало предметом обговорення з різноманітних позицій.

Навколо цієї проблеми існують різні, почасти протилежні думки серед учених. Існує декілька версій походження багатоженства в ісламі. Так, за однією з них, арабські кушці, які переїжджали з міста до міста, через свої торгові справи вимушені були у кожному з цих міст заводити по дружині, внаслідок чого виникав гарем. [2, с.67.]

Інші історики, наприклад, єгипетський автор Мухаммад Хутр, пояснюють виникнення багатоженства недостатньою кількістю чоловіків, які гинули в боях із невірними під час арабських завоювань. "Не можна було, – пише він, – позбавляти жінок права на сімейне життя, хоча й розділене з іншими дружинами [3, с.171.]" Тому, зазначає цей автор, Пророк і заохочував шлюби вдів, які залишилися без засобів на існування після втрати чоловіка-годувальника.

Проблема багатоженства у сучасному ісламському світі залишається досить актуальною. Необхідність полігамії окремими теологами вважається не тільки допустимою, а й необхідною. Так, деякі консервативно налаштовані мусульмани вважають: „У певних конкретно-історичних умовах можуть бути об'єктивні соціальні й етичні причини для існування полігамії... Проблема багатоженства не може бути розглянута без урахування обов'язків общини у ставленні до сиріт і вдів. Іслам як універсальна релігія, адекватна будь-яким країнам і епохам, не може ігнорувати ці неминучі обставини [4, с.191]"

Тема багатоженства активно обговорюється, так, у статті „Іслам і багатоженство” доктор Мухаммад Зікрія аль-Бардісі пише наступне: „Багатоженство – це закон, якого вимагає людський характер і до якого прагне людський інстинкт; багатоженство, яке дозволене шари'атом, необхідне і без нього не можна жити. До нього нас штовхає вимога спільних інтересів, піклування про суспільство й прагнення до спасіння суспільства від розпусти [7, с.62]”. Багатоженство, пише цей автор, необхідне, але за дотримання двох умов: гарантувати можливість справедливості із дружинами і мати можливість утримувати їх. Тут же він слушно зауважує, що багатоженство, як правило, пов'язане з відносно високим рівнем достатку, тому що воно рівномірно утримує декількох сімейних господарств. Аль-Бардісі різко критикує противників багатоженства. Він заявляє: „Я дивуюся тим людям, які на весь голос кричать і вимагають покласти кінець багатоженству, дозволеному шари'атом. Вони вимагають встановити більш суворі умови, набагато суворіші навіть тих, які встановив Коран. Я думаю, що коли дотримуватися їхньої вимоги, то це призведе до протиріч і зіткнення із законами шари'ату, оскільки Аллах навіч тільки дві умови (вони вище наведені). Не дозволяється наводити ще третю умову, яка передбачає хворобу чи безпліддя першої дружини, оскільки ця умова не згадана у Корані; а доповнення до тексту не згаданих умов є перекрученням слів Корану [7, с.94]"

Одним із тих, хто також виправдовує полігамію, є і Гамаль аль-Бадаві, автор брошури „Полігамія в ісламському законі”. На відміну від аль-Бардісі, який захищаючи полігамію, безапеляційно заявляє, що вона необхідна для задоволення плотських прагнень чоловіка, Гамаль Бадаві пише, що іслам не нав'язав, не стимулював, а тільки дозволив багатоженство, враховуючи всі соціальні проблеми, які були й могли виникнути в майбутньому. “Допущення обмеженої полігамії свідчить лише про те, що іслам – релігія гнучка й реалістична [6, с.6]”. Яка ж сьогодні соціальна необхідність у полігамії? По-перше, на його думку - це велика смертність

серед дітей, яка існує в „деяких районах земної планети”. Вихід із такого становища аль-Бадаві бачить тільки в полігамії, завдяки якій нібито збільшиться чисельність дітей.

Друга соціальна необхідність, на думку аль-Бадаві, викликана переважанням жіночого населення над чоловічим, причиною чого у більшості випадків є війни. Саме „в таких випадках полігамія є найбільш слушним виходом [6, с.5]”. Розвиваючи свою думку далі, він говорить, що у протилежному випадку „жінки перетворюються на засіб для задоволення низьких інстинктів чоловіка, не маючи при цьому ніякої гарантії, ніяких прав, ніякої фінансової підтримки”, через що згодом „виникає корупція й аморальна поведінка [6, с.5-6]”. Аль-Бадаві виступає за збереження полігамії, виправдовуючи це турботою про дотримання моральності самотніх жінок. Моральний стан чоловіка-багатоженця ним не розглядається і його не цікавить. На його думку, „причиною того, що іслам категорично не забороняє багатоженства, є той факт, що за певних умов, у різних місцях і у різний час обмежена полігамія – це краще, ніж розлучення чи лукава видимість моралі [6, с.7]”.

Погодитися з аль-Бадаві можна в тому, що для самотніх жінок існує небезпека стати беззахисною іграшкою в руках чоловіка. Ця небезпека стає реальною там, де закон не охороняє права й достоїнства жінки, де їй не надається можливість бути економічно незалежною від чоловіка.

Сучасні ісламські богослови обґрунтовують необхідність полігамії різними причинами. Так, один із мусульманських ідеологів Аль-Бахі аль-Хулі виправдовує узаконену ісламом полігамію політичними цілями релігії, спрямованими на збільшення чисельності мусульман. Крім того, якщо вірш Корану „Фа–н–кіху ма таба лакум...” мусульманськими теологами тлумачиться як „І одружуйтесь на тих, що приємні вам...”, то аль-Хулі інтерпретує цей вірш по-своєму, користуючись при цьому різноманітними смисловими значеннями слів. Так, слово „ма”(„що”) він перекладає як „поки”, а сам аят трактує таким чином: „І одружуйтесь, поки ви почуваетесь здатними плодити”. Як відомо, в арабській мові є багато слів, які водночас позначають різноманітні, іноді суперечливі за змістом поняття. Це і дає можливість мусульманським ідеологам по-різному пояснити той чи інший вислів з Корану [8, с.84].

На думку аль-Хулі, багатоженство дозволяється у певних випадках: при невиліковній хворобі дружини чи її безплідді, її фригідності або „якщо велика сім'я потребує робочої сили [8, с.92]”. Далі він робить наступний висновок: „Таким чином, ми бачимо, що шариат не згальовив себе, дозволивши шлюб із декількома жінками, а розпуста (порок) полягає у тому, як утилили у життя цей закон. Опорочили себе власники нищих інстинктів, які думають, що життя складається з чуттєвих насолод [8, с.94]”.

Однак далеко не всі сучасні мусульманські богослови виправдовують полігамію. У даному випадку цікаво простежити за роздумами таких теологів, як Наджиба Джамал ад-Діна і Шахада аль-Хурі щодо полігамії. Появу третього аяту сури “Жінки”, де говориться, що можна одружуватися з чотирма жінками-сиротами, вони пояснюють історичними причинами. Іслам зародився на Аравійському півострові в той час, коли в політичному й соціальному житті там панував повний хаос і не було строго установлених законів. Така ситуація не могла сприяти швидкому й правильному сприйняттю ідей ісламу. Тому Мухаммад поступово хотів полегшити арабам перехід від багатоженства до моногамії [9].

Даний аят був оприлюднений Пророком у ранньому періоді зародження ісламу, коли полігамію не можна було заборонити. Пізніше, коли іслам остаточно зміцнів, то, на думку зазначених теологів, був посланий наступний аят: „І ніколи ви не в змозі бути справедливими між дружинами, якби цього не хотіли”. Цей аят Корану вони тлумачать як „завершену вимогу учення ісламу, яка є майже заборону багатоженства [9, с.94]”. Головною причиною полігамії Джамал ад-Дін і Шахада аль-Хурі вважають перевагу жінок у кількісному відношенні над чоловіками.

Підтримують і виправдовують багатоженство не тільки сучасні мусульманські ідеологи Сходу. Таких самих позицій дотримуються представники мусульманських громад Європи та Америки. Американський антрополог Філіп Кілбрайд у своїй книзі „Багатоженство в наші дні” розглядає полігамію як ліки від багатьох соціальних хвороб сучасного американського суспільства в цілому. Він стверджує, що багатоженство може в багатьох випадках бути потенційною альтернативою розлученню, яке здатне попередити негативну дію останнього на дітей [10].

Питання багатоженства розглядалось на Міжнародній молодіжній конференції з питань статевого дисбалансу, яка проходила в Мюнхені в 1948 році. І хоча ця проблема спершу викликала вкрай негативну реакцію, однак після серйозного вивчення її полігамія ввійшла в число рекомендацій конференції [10].

Іслам стосовно багатоженства не винайшов чогось нового. Воно було звичним явищем у країнах Давнього світу. Полігамія існувала у арабів до поширення ісламу. Вожді аравійських племен чи родові старійшини мали кожен до десяти дружин. Історія інших народів також свідчить, що полігамні шлюби – це одна з характерних рис патріархального суспільства. Вони існували також у тюрків задовго до їхньої ісламізації, у монголів, а також у слов'ян до їхньої християнізації.

У Старому Завіті також зустрічаємося з фактами багатоженства: у багатьох персонажів Біблії було не менше двох дружин одночасно. Так, в Авраама і Якова їх було декілька, не рахуючи наложниць, у царя Соломона – 700 дружин і 300 наложниць [1 Царств. 11:13]. А іудейський Талмуд у певний час дозволяв віруючим мати одночасно чотирьох дружин [10]. Є свідчення, що серед європейських євреїв багатоженство зустрічалося аж до XVI ст. Пізніше іудейські теологи відмовилися від цієї практики. Отже, у цьому відношенні ісламське освячення багатоженства – це закріплення традицій, що існували на Сході, зокрема, серед семітських народів.

Задля історичної об'єктивності необхідно зазначити, що правила, встановлені Мухаммадом щодо багатоженства, все ж таки поліпшили становище жінки і були прогресивним явищем, порівняно з доісламськими звичаями арабів. Адже вважається, що Коран обмежив кількість дружин чотирма замість десяти, як це було в язичників. Іслам також засудив звичай хоронити заживо новонароджених дівчаток, до чого деколи вдавалися араби, прагнучи позбавитися від небажаної дочки (в арабській мові є навіть слова, які означають „похоронена заживо” – ва'ида, мау'вуда, від дієслова ва'ада” – „закопувати живцем”).

Іслам, надавши багатоженству божественну санкцію, юридично і морально сприяв упровадженню полігамного шлюбу в суспільстві.

Мусульманські теоретики, обґрунтовуючи полігамію, як правило, посилаються на третій аят сури “Жінки”, де говориться, що можна одружуватися з чотирма дівчатами-сиротами за умови справедливого поводження з ними. У Корані також зустрічаються натяки на полігамні відносини, зокрема, дозволяється мати статеві стосунки, окрім дружин, також із невілльницями (1, 23:6-7).

Коментар мусульманського права “Хідоя” так трактує дану коранічну норму: „Вільному чоловіку дозволяється вступати у шлюб з чотирма жінками, вільними чи рабнями, але не більше, тому що Господь у Корані звелів: ”Ви можете одружуватися з жінками, які приємні вам, двома, трьома, чи чотирма”. І оскільки число дружин точно поійменоване у цьому вислові, то мати більше того, що визначено їм, незаконно [5, с.134]”.

Пророк Мухаммад теж жив у полігамному шлюбі. За вченням ісламу, Аллах виділив свого посланця серед інших людей, у тому числі й у питаннях шлюбу. Дружин у нього було одинадцять, але в якийсь момент одночасно він був одружений з дев'ятьма.

Перша дружина пророка Хадіджа була на п'ятнадцять років старша за нього. З нею Мухаммад прожив у злагоді двадцять вісім років і рік її смерті назвав „роком скорботи”. Лише після смерті Хадіджі він почав одружуватися з іншими жінками. Частина цих шлюбних союзів була спричинена політичними мотивами, прагненням скріпити свої зв'язки із впливовими людьми. Так, на знак поваги до свого близького соратника Абу Бакра Садика й, бажаючи скріпити свої відносини з ним родинними зв'язками, він одружився з його дочкою Айшею. Щоб не принизити іншого соратника Умара (Омара), майбутнього другого халіфа, Мухаммад одружився з його дочкою Хафсою. Одруження з Умм-Хабібою, дочкою одного із запеклих ворогів мусульман Абу Суф'яна, мало на меті припинити переслідування правовірних із боку грізного суперника.

З метою залучення на бік ісламу деяких племен, Мухаммад одружився з Джувайрією Бінт Харіс. Так, при битві з Бані Мусталік у полон до мусульман разом із усіма іншими потрапила і Джувайрія. Коли сподвижники Пророка дізналися, що він одружився з полонянкою, то звільнили всіх полонених із народу Джувайрії. Але це у свою чергу стало приводом до прийняття ісламу її одноплемінниками. Тобто більшість шлюбів Пророка укладалася з певними цілями, які мали переважно політичний характер.

Але були й шлюби, позбавлені політичних мотивів. Так, одна з дружин Мухаммада, єврейка Сафійя, яка потрапила в полон, була викуплена ним за красу. Християнку-наложницю Маріям він теж зробив своєю дружиною. Більше того, одного разу він побачив Зайнаб – дружину свого прийомного сина Зайда – без чадри, і вона так йому сподобалася, що Зайд змушений був розлучитися із Зайнаб, щоб Пророк зміг одружитися з нею. Після цього випадку у Корані з'явився аят, який дозволяє одруження з колишніми дружинами прийомних синів: „Коли ж Зайд задовольнив своє бажання у відношенні до неї, Ми (тобто Аллах – Т.Ш.-Л.) одружили тебе з нею, щоб для віруючих не було незручності з дружинами їх прийомних дітей, коли вони задовольняють свої бажання“ (1, 33:37).

Виправдовуючи полігамність власного шлюбу, Мухаммад проголосив декілька аятів: „О пророк, Ми дозволили тобі твоїми дружинами тих, яким ти дав їхню нагороду, і тих, якими оволоділа твоя десниця із того, що дарував Аллах тобі як здобич (тобто полонянок-рабінь – Т.Ш.-Л.), і дочок твого дядька з боку батька, і дочок твоїх тіток із боку батька, і дочок твого дядька з боку матері, і дочок твоїх тіток із боку матері... і віруючу жінку, якщо вона віддала сама себе пророку, якщо пророк побажає одружитися з нею. Після цього тобі не дозволяється більше жінки і замінювати їх іншими жінками, хоча б тебе і вражала їхня краса...“ (1, 33:49,52).

У полігамному шлюбі чоловік повинен виконувати всі необхідні умови: по-перше, всі чотири жінки є його законними дружинами і кожна повинна знати про існування інших, ніякого таємного співжиття не припускається. Згідно з канонами ісламу, заміжній жінці надається окреме житло: будинок, квартира чи ж окрема кімната з усіма необхідними речами, а також утримання в розумних, доступних чоловікові межах. Тобто чоловік, який має більше, ніж одну дружину, повинен забезпечувати всіх однаковою мірою, не роблячи ніяких відмінностей між ними.

По-друге, чоловік має дотримуватись кісму (розділення шлюбного співжиття порівну між дружинами), не повинен віддавати перевагу одній дружині перед іншими і зобов'язаний з кожною з дружин проводити по черзі ніч і наступний день. Черга встановлюється за взаємною згодою чи жеребкуванням. Якщо ж чоловіку захочеться порушити встановлений порядок, то на це йому потрібно отримати згоду тієї дружини, чиї права при цьому обмежуються. У коментарі мусульманського права “Хідоя” сказано: „Якщо у кого дві чи більше дружини, причому всі вони вільно народжені, то він (чоловік) зобов'язаний ділити між ними шлюбне співжиття порівну, незалежно від того, чи взяв він їх цнотливими чи сайїбами (тими, які пізнали чоловіків). Пророк сказав: „Чоловік, який має двох жінок і пристрасний до однієї з них, буде у Судний день схилитися на одну сторону (тобто буде розбитий паралічем на одну сторону – Т.Ш.-Л.)“. Айша говорить, що Пророк ділив порівну співжиття між своїми дружинами [5, с.208]. Треба зауважити, що під обов'язковим для чоловіка рівномірним розподіленням співжиття розуміється просто спільне перебування, а не плотська насолода [5, с.209].

Однак, користуючись своїм правом на спілкування з чоловіком, одна дружина може поступитися чергою іншій за прикладом Сули, дружини Пророка, дочки Зама, яка передала свою чергу Айші. Але якщо жінка зовсім відмовляється від своєї черги, то вона втрачає її. І... тому, якби вона забажала б знову зайняти свою чергу, то це було б рівносильним захопленню чужої черги співжиття з чоловіком”, – так коментує цю ситуацію “Хідоя” [5, с.210].

Рівнооднакове ставлення до дружин не поширюється на подружню близькість. Пророк так роз'яснював суть справедливості й рівності своїм дружинам: „О Боже, я можу поділити порівну тільки те, чим володію; не дорікайте мені, якщо я не можу вчинити так само щодо того, що дано вам, але не мені [5, с.211]“. Мусульманська традиція тлумачить другу частину цього висловлювання як неможливість розділити між дружинами порівну серце і кохання. Аналогічно сприймається слова Корану: „Ви не зможете бути справедливими між дружинами, якби не намагалися“ (1, 4:129).

Тож рівність між дружинами і навіть однаковий час, проведений з кожною з них, не означають, що й ложе чоловік ділить із ними порівну. Як зазначає Л.Сюккйянен: „Інтимна близькість, як і душевні почуття – не одяг чи їжа, яких вистачить на чотириох. Інакше кажучи, порівну все – крім кохання й такої його складової, як плотська насолода“ [10].

По-третє, мусульманин повинен утримувати усіх своїх дітей від законних дружин, не роблячи між ними ніяких відмінностей.

Коли ми розглядаємо питання багатоженства в ісламі, то слід зауважити, що воно вимагає взаємної згоди. Ніхто не має права примусити жінку вийти заміж за одруженого чоловіка. Більше того, жінка може поставити своєму чоловіку під час укладання шлюбу умову – не брати другої жінки.

Сьогодні ця проблема пов'язана з деякими демографічними факторами. Так, у країнах Заходу жінки чисельно переважають над чоловіками. У США жінок на вісім мільйонів більше, ніж чоловіків. Тому суспільство повинно збалансувати цю різницю. Рішення можуть бути різними – одні надають перевагу celibату (безшлюбності), інші пропонують прийняття всіх видів сексуальних свобод – проституції, позашлюбних статевих стосунків, гомосексуалізму і т.д. Для інших же найбільш достойним вирішенням проблеми є полігамний шлюб як визнаний суспільством інститут [10].

Отже, незважаючи на освячення шариатом багатоженства, воно у більшості мусульманських країн у XXI ст. є досить рідкісним явищем. Можна із впевненістю сказати, що полігамних шлюбів у мусульманському світі менше, ніж позашлюбних відносин на Заході.

Джерела та література

1. Коран / Пер. с араб. И.Ю.Крачковского. – М., 1986. – 436 с.
2. Вагабов М.В. Ислам и женщина / М.В.Вагабов.– М.: Мысль, 1968. – 230 с.
3. Еремеев Д.Е. Ислам: образ жизни и стиль мышления / Д.Е. Еремеев.– М.: Политгиздат, 1990. – 288 с.
4. Женщина в исламе / Руководитель-составитель Г.Нуруллина. – М.: УММАН, 2003. – 283 с.
5. Хидоя. Комментарии мусульманского права. – Ташкент: Узбекистон, 1994. – Т.1.– 480 с.
6. Gamal Badawy. Polygamy in Islamig law, Muslim students Association of the United States and Canada, Islamic publications(s.a.) / Badawy Gamal.-654 p.
7. «منبر الاسلام» – الاسلام و تعدد الزوجات، ۱۹۶۲ (Ислам і багатоженство. // Трибуна ісламу. 1962.) (арабською мовою)
8. المعاصر الخولي. الاسلام وقضايا المرأة المعاصرة. كويت، ۱۹۶۸ (Аль Хулі Аль Бахі. Ислам і сучасні проблеми жінки. – Кувейт, 1968. - 148 с.) (арабською мовою)
9. نجيب جمال الدين، شهادة الخوري، حول المرأة، دمشق، ۱۹۴۷ (Джамаль ад-Дін, Шарада аль-Хурі. Про жінку. – Дамаск, 1947. – 252с.) (арабською мовою)
10. Мир мусульманской женщины. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www/islam/ru>